

مقایسه‌ی نظام آوایی گویش کرمانجی خراسانی و کردی ایلامی

* حسن امامی

** مهدی سبزه

چکیده

گویش کرمانجی خراسانی و کردی ایلامی دو گویش مختلف زبان کردی هستند. گویش کرمانجی خراسانی، گویش کردهای ساکن استان خراسان شمالی است و گویش کردی ایلامی گویش جمعیت کثیری از کردهای ساکن استان ایلام می‌باشد. این دو گویش به دلیل تأثیر پذیری از زبان‌های دیگر تا حدودی این دو گویش از همدیگر فاصله گرفته‌اند؛ به گونه‌ای که گویشوران دو گویش قادر به درک متقابل نیستند. گویش کرمانجی خراسانی اصولاً تحت تأثیر زبان فارسی خراسانی قرار داشته است. این گویش در شمال خراسان با زبان ترکی و در جنوب خراسان با زبان فارسی مراوده داشته است. از طرفی، گویش کرمانجی خراسانی بر خلاف گویش کردی ایلامی «ساخت ارگتیو» و «جنس» را که از مهم‌ترین ویژگی‌های گویش‌های کردی شمالی هستند، در خود حفظ کرده است. روش انجام‌گرفته در این تحقیق از نوع مطالعه‌ی کتابخانه‌ای است و از شم زبانی نگارندگان نیز در تجزیه و تحلیل تحقیق استفاده شده است. نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که گویش کرمانجی خراسانی و گویش کردی ایلامی هر یک دچار تغییر و تحول آوایی شده‌اند و زبان‌های مجاور هریک به نوعی در تغییر و تحول دو گویش مؤثر بوده‌اند.

واژگان کلیدی: گویش کرمانجی خراسانی، گویش کردی ایلامی، تحولات تاریخی، نظام آوایی،

همخوان‌ها و واکه‌ها

مقدمه

زبان کردی مجموعه‌ای از لهجه‌های کردی است که طوایف کرد در کردستان ایران، عراق و ترکیه با آن تکلم می‌کنند. هر چند به طوایف کرد ساکن شمال شرق ایران و کردهای ایلام اشاره‌ای نشده است، باز کرمانجی (که گویش کردهای شمال و شمال شرق خراسان است) لهجه کردی است (معین، ۱۳۷۱: ۱۵۶۰). علت حضور طوایف کرد در شمال شرق کشور کوچ اجباری آن‌ها به جاهایی غیر از موطن اصلی‌شان در طول تاریخ، به دلایل مختلف و به تبع آن، اقامت دائمی آن‌ها در آن مناطق است و گرنه مقر و جایگاه اصلی زبان کُردی «کردستان»، بخش‌های غربی ایران و مناطق هم‌مرز با این مناطق بوده است؛ و در کشورهای دیگر هم بیشتر در نواحی هم‌مرز با این مناطق سکونت دارند. از

* استادیار زبان و ادبیات انگلیسی دانشگاه بیرجند

** کارشناس ارشد زبان‌شناسی همگانی و نویسنده‌ی مسئول

جمله‌ی مهاجرت کردها به مناطق دیگر، مهاجرت آنان به منطقه‌ی خراسان است. درباره‌ی مهاجرت کردهای خراسان به سمت شرق ایران در منابع مختلف دو دوره ذکر شده است. یکی دوره‌ی پیش از ورود اسلام به ایران و دیگری دوره‌ی بعد از ورود اسلام به ایران. در زمان صفویان، کردهای خراسان به شهرهای شمالی این مناطق انتقال یافته‌اند. از زمان شاه اسماعیل اول، کردها به ویژه طایفه‌ای از آنها به نام «قراملو» به طور پراکنده برای دفاع از خراسان در برابر تهاجم ازبکان به این منطقه کوچانده شدند. مهاجرت کردها به شرق ایران حدود سال ۱۰۰۴ ه.ق/ قرن شانزدهم و هفدهم میلادی آغاز شد؛ نزدیک به ۵۰ هزار خانوار از کردهایی که از مناطق ترکیه، سوریه و قفقاز در حدود آذربایجان غربی به هم رسیده بودند، به طرف سرزمین ری حرکت کردند. مدت دو سال در جلگه‌ی تهران، خوار و ورامین سکونت داشتند. بعد از آن به رهبری شاه‌علی‌خان چشمگزرک و به فرمان شاه‌عباس برای پس گرفتن مناطقی که ازبکان به اشغال خود درآورده بودند، به خراسان آمدند و در این منطقه سکنا گزیدند (حسین پور گلیان، ۱۳۷۴: ۱۱۶).

بیان مسأله

زبان‌های ایرانی به مجموعه‌ای از زبان‌ها گفته می‌شود که در نجد فلات ایران مردم با آنها تکلم می‌کنند. حدود این زبان‌ها از قسمت دره‌ی رود سند و ایالت سین‌تسیان چین است؛ و از سوی غرب تا منطقه مسیر دجله پیش می‌رود. از شمال تا کوه‌های قفقاز کشیده می‌شود و از جنوب تا بخش جنوبی خلیج فارس و دریای عمان رواج دارد. زبان کردی یکی از زبان‌های ایرانی شاخه‌ی هند و ایرانی و جزئی از خانواده بزرگ هند و اروپایی است. با توجه به ویژگی‌های خاص زبانی‌اش جزو زبان‌های شمال غربی به حساب می‌آید. یکی از ویژگی‌هایی که باعث شده زبان کردی در این دسته قرار بگیرد، حفظ بعضی از ویژگی‌های آوایی زبان‌های ایرانی است که در شمال غرب ایران در دوره‌ی باستان رواج داشته‌اند. حفظ همخوان «ز» آغازین **زبان‌های** اوستایی و فارسی میانه از جمله ویژگی‌های آوایی است که زبان کردی را در دسته زبان‌های شمال غربی زبان‌های ایرانی قرار داده است. این همخوان در شاخه‌ی جنوب غربی زبان‌های ایرانی از جمله در زبان‌های فارسی معاصر و تعدادی از گویش‌های مرکزی و لری به همخوان «د» تبدیل شده است.

زبان کردی گویش‌های مختلفی دارد که در ایران، عراق، سوریه، ترکیه، ارمنستان، روسیه و افغانستان با آن تکلم می‌شود. در ایران معمولاً زبان کردی در ناحیه‌ی غرب کشور (استان‌های آذربایجان غربی، کردستان، کرمانشاه، همدان و ایلام) و از دوره‌ی باستان رایج بوده است. در دوره‌ی صفویه تعداد زیادی از کرمانج‌های منطقه‌ی غرب کشور به ناحیه‌ی شرق کشور کوچانده شدند. نزدیک چند قرن

است زبان کردی در آن منطقه با زبان‌های دیگر منطقه‌ی خراسان از جمله زبان‌های ترکی، ارمنی و فارسی مراد شده است؛ و در این ارتباط، زبان کرمانجی خراسان دچار تغییر و تحول شده است؛ بعضی از ویژگی‌های زبان کردی را از دست داده؛ و ویژگی‌های دیگری را از آن زبان‌ها گرفته است. در این تحقیق نظام آوایی گویش کرمانجی خراسان در ارتباط با نظام آوایی گویش کردی ایلامی مقایسه قرار شده است. در این تحقیق مسأله این است که اصولاً نظام آوایی گویش کرمانجی خراسانی در مقایسه با گویش کردی ایلامی چه تفاوتی دارد؟ مهاجرت کردهای خراسان از ناحیه غرب کشور به سوی شرق سبب چه تحولی در نظام آوایی گویش کرمانجی خراسانی شده است؟

پیشینه‌ی تحقیق

امروز نشریات مختلفی درباره‌ی زبان کردی در جهان منتشر می‌شود. مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: نشریه‌ی مطالعات کردی^۱ که از سال ۱۹۸۳ م. تاکنون از طرف مؤسسه‌ی^۲ کرد پاریس^۳ به طور مستمر چاپ می‌شود. این مؤسسه نشریه‌ی هوی^۴ را نیز به زبان کردی منتشر می‌کند. نشریه‌ی زبان کردی^۵، نشریه‌ی دیگری است که به مطالعه‌ی زبان و فرهنگ کردی می‌پردازد، در لندن منتشر می‌شود و حاوی مقالات ارزنده‌ای است.

پیشینه‌ی پژوهش‌های زبان شناختی درباره‌ی زبان کردی به سال ۱۷۸۷ میلادی بر می‌گردد؛ یعنی زمانی که نخستین شرح و توصیف علمی زبان کردی به همت مائو رزیو گارزونی در رم منتشر شد. پس از آن، گویش کردی در منابع زیادی مورد بررسی قرار گرفته است. دن. مکزی (۱۹۸۶) و ژویس بلو (۱۳۸۳) اطلاعات کامل کتاب‌شناسی از مطالعات زبان کردی را در آثار خود آورده‌اند. ایوانف روسی نیز در سال ۱۹۲۷ اثر ارزنده‌ای با عنوان «یادداشت‌هایی بر کردی خراسان» منتشر نموده است. کوکرمان در سال ۱۹۸۰ کتابی با عنوان «کرمانجی خراسان» به زبان روسی نوشته است. پیشینه‌ی پژوهش‌ها درباره‌ی گویش کردی ایلامی تنها به دهه‌های اخیر بر می‌گردد. چون شناخت و بررسی گویش از نظر پژوهشگران در سده‌های گذشته اهمیت نداشته و حتی بعضی از پژوهشگران به اشتباه اقدام به توصیف گویش کرده‌اند تا جایی که گویش کردی ایلامی را زیر مجموعه‌ای از گویش‌های لری دانسته‌اند. کریمی دوستان (۱۳۸۴) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تطبیقی کردی ایلامی» در دومین همایش ملی ایران‌شناسی عنوان کرد که گویش کردی ایلامی هم از نظر دستگاه واجی و هم از نظر

¹ studia kurdica

² institute

³ kurd de paris

⁴ Hevi

⁵ Acta kurdica

ساخت هجایی و اصطلاحات عامیانه در ردیف گویش های کردی قرار دارد و ساخت آن با ساخت گویش های لری و فارسی فرق دارد. اثر کریمی دوستان (۱۳۸۰) از جمله مهم ترین پژوهش هایی است که درباره ی گویش کردی ایلامی صورت گرفته؛ و از نظر آوایی، دستوری و واژگانی به بررسی گویش کردی ایلامی پرداخته است. پالیزبان (۱۳۸۰) نیز نظام آوایی گویش کردی ایلامی را بررسی کرده است.

زبان کردی و کاربرد آن

گویش کردی به دو گویش شمالی بادینانی (کرمانجی) و گویش جنوبی (سورانی) تقسیم می شود (کلباسی، ۱۳۶۲: ۱۲). در تقسیم بندی دیگری، گویش کردی به شاخه های زیر تقسیم می شود: کرمانجی، زازا، مکر، گورانی و غیره (باقری، ۱۳۸۴: ۱۰۸). در واقع، زبان کردی زبان مادی اوستایی است که اصل و ریشه ی آن از زبان قوم آریان قدیم است و آن را انزانی گفته اند. به نظر او کردی از حیث زبان چهار شعبه دارد: ۱. کرمانجی؛ ۲. گورانی؛ ۳. لری؛ ۴. کلهری (مردوخ کردستانی ۱۳۷۹: ۵۴-۵۵). رخزادی (۱۳۷۹) گویش های زبان کردی را به چهار دسته تقسیم می کند: ۱. کرمانجی شمالی؛ ۲. کرمانجی جنوبی (سورانی)؛ ۳. کرمانشاهی- لری؛ ۴. گورانی- زازایی (رخزادی، ۱۳۷۹: ۳۲).

ابراهیم پور (۱۳۷۳) زبان کردی را دو دسته می داند: ۱. بادینانی یا به زبان عوام زازا؛ ۲. سورانی که خود به چهار شاخه تقسیم می گردد: کرمانجی، جافی، گورانی و لکی. او در واژه نامه ی فارسی- کردی خود گویش کرمانجی را رابط و واسطه ی، بین کردی شمال یا بادینانی و کردی سورانی می داند. به همین دلیل، آن را به صورت زبان ادبی و رابط کردها می شناسد؛ زیرا اشعار و ادبیات کردی بیشتر به این زبان سروده و نوشته می شود. البته، او در اثرش به کرمانجی خراسانی هیچ اشاره ای ننموده است (ابراهیم پور، ۱۳۷۳: ۵۷).

بلو (۱۳۸۳) در مقاله ای با عنوان «کردی»، زبان کردی را به سه گویش شمالی، مرکزی و جنوبی تقسیم کرده است که با توجه به آن کرمانجی خراسانی در گروه شمالی شاخه غربی و کردی ایلامی در گروه جنوبی قرار می گیرد. گویش های ناهمگونی که در گروه کردی جنوبی قرار دارند عبارتند از: گویش کرمانشاهی، سنجابی، کلهری، لکی، لری و غیره البته، گویش کردی ایلامی از گونه ی لکی- ایلامی می باشد (بلو، ۱۳۸۳: ۵۴۲).

مبنای تقسیم بندی گویش های کردی عبارتند از: ۱. کردی شمال غربی؛ ۲. کردی شمالی؛ ۳. کردی میانه؛ ۴. کردی جنوبی (سارایی، ۱۳۸۰: ۷۲). در این تقسیم بندی زبان کردی شامل گویش های زیر بوده است:

۱. کردی شمال غربی (کردی کرمانجی)؛ که شامل لهجه‌های مختلفی است و در مناطق کردنشین ترکیه، سوریه، شمال خراسان و بخش‌هایی از کردستان عراق و آذربایجان ایران و مناطقی از جمهوری‌های شمالی مانند ارمنستان رایج است.

۲. کردی شمالی (کردی سورانی)؛ که شامل لهجه‌های متعددی است و در کردستان عراق و ایران و بخش‌هایی از استان کرمانشاه و آذربایجان غربی بدان تکلم می‌شود.

۳. کردی میانه (اورامی (هورامی))؛ که گویش‌ورانش در اورامانات ایران و عراق پراکنده‌اند. عده‌ای زازاها را نزدیک به این دسته شمرده‌اند.

کردی جنوبی؛ که شامل لهجه‌های کلهری - گورانی، فیلی و لکی است. از نظر وی، کردی جنوبی شامل گونه‌های زیر است.

الف: کلهری - گورانی؛ این گویش عمدتاً در کرمانشاه و بخش‌هایی از استان ایلام همچون ایوان و نیز در میان پاره‌ای از طوایف، رایج است.

ب: کردی فیلی (Feyli)؛ کردی فیلی گویش عمده‌ی مردم استان ایلام از جمله طوایف عمده و قدیمی آن است و با اختلافاتی در شهرهای ایلام، مهران، شیروان‌چرداول، بدره و بخش‌های قابل توجهی از جنوب استان مانند دهلران، دره‌شهر، آبدانان و نیز مناطقی از کشور عراق نظیر مندلی و خانقین و بدره رایج است.

ج: لکی؛ این گویش در سطح نسبتاً گسترده‌ای در استان‌های لرستان، کرمانشاه و بخش‌هایی از ایلام گویش‌وران بسیاری دارد. گویش لکی از حیث صرف افعال و واژگان، اختلافات چشم‌گیری با دو گویش دیگر کردی جنوبی؛ یعنی، کلهری - گورانی و فیلی دارد و پاره‌ای خصایص زبانی‌اش همچون شیوه‌ی صرف افعال، به کردی سورانی و هورامی نزدیک است.

ویژگی‌های نظام آوایی زبان کُردی

زبان کردی به مجموعه‌ای از گویش‌ها و لهجه‌ها گفته می‌شود که مردم کرد زبان مناطق مختلف جهان و به طور عمده مردم کشورهای ایران، عراق، ترکیه و سوریه با آن تکلم می‌کنند. اگر زبان‌های ایرانی را به دو گروه اصلی غربی و شرقی تقسیم نماییم، زبان کردی به گروه زبان‌های شمال غربی تعلق دارد. زبان کردی از یک سو، انسدادی‌های واکدار آغازین ایران باستان /g-,d-,b/ و آوای چاکنایی /h/ را حفظ کرده است. از سوی دیگر، چون از برخی ویژگی‌های صرفی برخوردار است، به گروه شمال غربی زبان‌های ایرانی نسبت داده می‌شود. به عنوان مثال: برادر (biră/brâ)، درخت (dâr)،

گاو (gâ/gâv) و هفت (haft) . سایشی‌زدایی انسدادی‌های آغازین ویژگی دیگری از ویژگی‌های زبان‌های شمال غربی از جمله کردی می‌باشد برای مثال: در کردی، واژه‌ی "xar" خر به صورت "kar" کر تلفظ می‌شود. واژه‌ی /xaridan/ در کردی به صورت /kərrin/ تلفظ می‌شود یا به عنوان مثال واژه‌ی /xandidan/ در کردی /kannin/ تلفظ می‌شود . در پاره‌ای موارد انسدادی‌هایی مانند /d/ به /z/ مانند ریشه‌ی فعلی مصدر دانستن /dân/ به /zân/ یا واژه‌ی "داماد" /dâmâd/ به /zâvâ/ و /adəm/ در فارسی باستان به /azəm/ در کرمانجی تبدیل شده است. واژه‌ی /dast/ در فارسی جدید نیز شاید به دلیل همین تحول آوایی به /zand/ در کرمانجی تبدیل شده است. در مثال: /dâmâd/ به /zâvâ/ نیز همان گونه که مشاهده می‌شود، واج /m/ به واج /v/ و در پاره‌ای موارد به /w/ تبدیل شده است. مانند /bebin/ در فارسی که به واژه‌ی /bəwin/ که در کرمانجی و کردی ایلامی تبدیل شده است. واج /z/ در پاره‌ای موارد به /ž/ تبدیل می‌شود؛ مثلاً واژه‌ی "روزه" /rüze/ در کردی /rüžə/ تلفظ می‌شود (اشمیت ۱۳۸۳: ۲۰-۵۴۴).

همخوان‌ها و واکه‌ها

همخوان‌ها و واکه‌های گویش کرمانجی خراسانی

نظام آوایی کرمانجی خراسانی مورد مطالعه‌ی بسیاری از محققان قرار گرفته است. محققان خارجی و داخلی در این امر سهیم بوده اند و هر یک تقسیم بندی‌های مختلفی ارائه کرده اند؛ در مورد تعداد آواها نیز با هم اتفاق نظر ندارند. دن مکنزی (۱۹۸۶) واج‌های گویش کرمانجی یا کردی شمالی را شامل ۲۴ همخوان: /p, t, č, k, b, d, j, g, f, š, s, x, v, ž, z, γ, m, n, l, r, r, h, w, j/ و ۸ واکه: /a, I, u, ā, ē, ō, ū, Ī/ می‌داند. هم چنین، یی.یی.تسو کرمان (۱۹۸۶) معتقد است لهجه‌ی کرمانجی خراسان ۲۸ همخوان /t', t, d, b, c, ç, ç', g, f, ş, s, x, x, h, v, z, j, m, n, l, r, / و ۸ واکه /ă, I, ū, u, o, Ī, ê, a/ دارد.

ترقی (۱۳۷۹) برای گویش کرمانجی ۳۱ همخوان /t, t', d, k, k', g, q, γ, x, h, j, m, n, η, r, ř/ و ۸ واکه /w, y, f, v, s, š, z, ž, p, p', b, l, Ī, ê, ê, / اضافه نمودن همخوان /?/ با مشخصه [انسدادی - چاکنایی] و مصوت /ũ/ با مشخصه‌ی [پسین - بسته] به این مجموعه بتوان گفت این کامل‌ترین توصیف از نظام واجی در گویش کرمانجی است که تا کنون ارائه شده است. چون همخوان /?/ «همزه» جزء لاینفک همخوان‌های زبان کردی می‌باشد که هیچ یک از پژوهشگران قبلی به آن اشاره نکرده‌اند. همین طور، واکه‌ی /ũ/ در بسیاری از واژه‌ها وجود دارد که وجود آن از طریق جفت‌های کمینه مشخص می‌شود؛ علت این که چرا پژوهشگران

قبلی به این آواها اشاره نکرده‌اند، شاید این باشد که مطالعه‌ی دقیقی انجام نداده‌اند و با گویش کرمانجی آشنایی کافی نداشته‌اند. بنابر این، تعداد واج‌های گویش کرمانجی برابر است با ۳۲ همخوان و ۱۰ واکه که در جدول‌های شماره (۱) و (۲) به طور کامل از لحاظ جایگاه و شیوه‌ی تولید توصیف شده‌اند.

همخوان‌ها و واکه‌های گویش کردی ایلامی

نظام آوایی گویش ایلامی نیز مورد بررسی پژوهش‌های زبانی بوده است. پالیزبان (۱۳۸۰) گویش کردی ایلام را یکی از گویش‌های زبان کردی می‌داند و آن را مهم‌ترین گونه‌ی گویش کردی جنوبی در کنار گونه‌های کلهری، سنجابی و لکی قرار می‌دهد. او دستگاه واجی گویش کردی ایلام را متشکل از ۳۵ واج می‌داند که شامل ۲۷ واج همخوان و ۸ واج نیز واکه است. از نظر او همخوان‌ها شامل: p, b, t, d, k, g, q, ʔ, f, s, z, š, ž, x, h, č, j, r, ř, l, Í, m, n, ŋ, y, w, ŷ: واکه‌ها شامل: ə, ε, í, u, ü, a, ā, ē می‌باشند. با مقایسه‌ی جفت‌های کمینه که نمونه‌هایی در ادامه آورده شده است، مشخص شد که گویش کردی ایلامی همخوان /v/ سایشی، دو را دارد. این همخوان از نظر (پالیزبان، ۱۳۸۰: ۵۶) به عنوان واج گونه واج /w/ شناخته شده است. این همخوان در گویش‌های دیگر کردی از جمله گویش کرمانجی خراسان و سورانی نیز وجود دارد؛ اما در کردی ایلامی تنها در بعضی از گونه‌های گویش مانند گونه‌ی ملکشاهی و آبدانانی حضور دارد. هنگام تولید این همخوان، لب پایین به دندان‌های بالا برخورد می‌کند و یک نوع صدای زنگ تولید می‌شود. حضور این واج را می‌توان در جفت‌های کمینه /vε/ به معنای «می‌برد» و /wε/ به معنای «ناله و شیون»، /van/ به معنای «می‌برند» و /wan/ به معنای «بنه» مشاهده کرد.

با بررسی منابع مختلف و استفاده از جفت‌های کمینه، نگارندگان بر این باورند که گویش کردی ایلامی ۳۸ واج شامل ۲۸ همخوان و ۸ واکه دارد. بنا بر این، همخوان‌های این گویش شامل: l, ĩ r, p, b, v, f, t, d, k, g, q, ʔ, m, n, ŋ, ř, z, s, ž, š, x, γ, h, č, j, w, y واکه‌های آن نیز /a, â, ε, u, ü, ə, ē, í کمینه به صورت زیر بیان می‌کنیم. تفاوت آوایی جفت واکه‌های [â/, /a/] در جفت‌های کمینه /jar/ «سماجت» و /jâr/ «زمین زراعی» مشخص می‌شود. تفاوت آوایی جفت واکه‌های [ü/, /u/] را می‌توان در جفت‌های کمینه /sur/ «شور» و /sür/ «عروسی» و /du/ «دوغ» و /dü/ «دود» مشاهده کرد. تفاوت آوایی جفت واکه‌های [ē/, /ə/] را می‌توان در جفت کمینه‌های /šəř/ «کهنه» و /šēr/ «شیر جنگل»، /səř/ «بی حس» و /sēr/ «سیر» مشخص کرد. تفاوت آوایی جفت واکه‌های [ē/, /ε/]

که ممیز معنا هستند، در واژه‌های /wɛ/ «شیون» و /wɛ̄/ «بید» و /kɛ/ «کاه» و /kɛ̄/ «چه کسی» مشخص است. جدول‌های مقایسه‌ای مربوط به همخوان و واکه‌های کرمانجی و ایلامی در زیر ارائه می‌گردد. این جدول‌ها بر اساس پایان نامه‌های ترقی اوغاز (۱۳۷۹) و پالیزبان (۱۳۸۰) ترسیم شده‌اند.

جدول شماره (۱): جدول توزیع هم خوان‌های گویش کرمانجی خراسانی

	دولبی	لب و دندانی	دندانی- لثوی	برگشتی	لثوی- کامی	کامی	نرمکامی	ملازی	چاکنایی
انسدادی	p, p', b		t, t', d				k, k', g	q	؟
خیشومی	m		n	ŋ					
کناری			l, ĩ						
غلطان			r, ř						
سایشی		v, f	s, z		ž, š		x, γ		h
انسدادی- سایشی						č, č', j			
نیمه مصوت	w					y			

جدول شماره (۲): توصیف واکه‌های گویش کرمانجی خراسانی

	پیشین	میانی	پسین
بسته	i		u, ü
نیم بسته	ē	ə	o, ō
نیم باز	e		
باز	a		â

جدول شماره (۳): جدول توزیع همخوان‌های گویش کردی ایلامی از نظر جایگاه و شیوه‌ی تولید

	دولبی	لب و دندانی	دندانی - لثوی	برگشتی	لثوی - کامی	کامی	نرمکامی	ملازی	چاکنایی
انسدادی	p, b		t, d				k, g	q	؟
خیشومی	m		n	ŋ					
کناری			l		ĩ				
غلطان			r		ř				
سایشی		v, f	z, s		ž, š		x, γ		h
انسایشی						č, j			
نیم مصوت	w					y			

جدول شماره (۴): توصیف واکه‌های گویش کردی ایلامی

	پیشین	میانی	پسین
بسته	i		u, ü
نیم بسته	ē	ə	
نیم باز	ɛ		
باز	a		â

مقایسه‌ی آواهای گویش کرمانجی خراسانی و کردی ایلامی

۱. همخوان‌ها

از نظر تعداد، گویش کرمانجی خراسانی ۳۲ همخوان و گویش کردی ایلامی ۲۸ همخوان دارد که به لحاظ جایگاه و شیوه‌ی تولید آن‌ها در جدول‌های شماره (۱) و (۳) توصیف شده‌اند. با بررسی همخوان‌های دو گویش می‌توان گفت هر دو گویش دارای شباهت‌ها و تفاوت‌هایی هستند. نزدیکی همخوان‌ها به این علت است که هر دو گویش زیر مجموعه‌ی زبان واحدی هستند و علت تفاوت‌ها در

این است که هر دو گویش مسیر تحولی متفاوتی در پیش گرفته‌اند و در این مسیر تحت تأثیر زبان‌ها و گویش‌های دیگر قرار گرفته‌اند. شباهت‌های دو گویش از نظر همخوان‌ها در دیگر گویش‌های کردی مثل گویش سورانی و غیره در آن‌ها نیز وجود دارد. همخوان‌ها را معمولاً از نظر مکانیسم تولید به گروه‌های انفجاری، سایشی، انسدادی سایشی یا انسایشی، خیشومی‌ها، روان و نیمه مصوت‌ها دسته بندی می‌کنند. بر این اساس، همخوان‌ها مقایسه شده‌اند:

۱.۱. انفجاری‌ها: گویش کرمانجی نسبت به کردی ایلامی سه همخوان انفجاری بیشتر دارد. این سه همخوان عبارتند از: /p²/ با مشخصه‌ی [انفجاری، دولبی، نادمیده]؛ /t²/ با مشخصه‌ی [انفجاری، دندان‌لثوی، نادمیده] و /k²/ با مشخصه‌ی [انفجاری، نرم‌کامی، نادمیده]؛ در بقیه، انفجاری‌ها با هم مشترکند که عبارتند از: انفجاری‌های [/g/, /k/, /d/, /t/, /b/, /p/]. پس، گویش کرمانجی خراسانی سه همخوان انفجاری بیشتر دارد. مشخصه‌ی بارزی که این همخوان را از جفت همخوان‌های مشابه خود جدا می‌کند، مشخصه‌ی [نادمیدگی] است. مشخصه‌ی مذکور خاص همخوان‌های انفجاری گویش کرمانجی است و در گویش ایلامی وجود ندارد. کرمانجی خراسانی به احتمال زیاد این مشخصه‌ی نادمیدگی را از زبان‌های همجوار خود گرفته است.

۲.۱. سایشی‌ها: دو گویش همخوان‌های سایشی یکسانی دارند. این همخوان‌ها عبارتند از: [/v/, /f/]
[/s/, /z/, /š/, /ž/, /h/]

۳.۱. انسایشی‌ها: همخوان‌های انسایشی مشترک دو گویش عبارتند از: [/č/, /j/]. این همخوان‌ها هر دو کامی هستند. گویش کرمانجی خراسانی دارای یک همخوان انسایشی با مشخصه‌ی [انسایشی، کامی، نادمیده] است که در گویش ایلامی وجود ندارد. تفاوت این همخوان با همخوان مشابه خود در دو گویش در نادمیدگی است که اشاره شد گویش کرمانجی خراسانی این همخوان‌های نادمیده را از زبان‌های دیگر مثل زبان ارمنی و ترکی گرفته است.

۴.۱. خیشومی: همخوان‌های خیشومی دو گویش عبارتند از: [/m/, /n/, /ŋ/]. همخوان‌های /m/ و /n/ در بیشتر گویش‌ها و زبان‌های ایرانی وجود دارند؛ اما می‌توان گفت که همخوان /ŋ/ تنها در گویش‌های زبان کردی وجود دارد و یکی از ویژگی‌های نظام آوایی زبان کردی وجود همین همخوان است.

۵.۱. روان: همخوان‌های روان مشترک دو گویش عبارتند از: [/l/, /l̥/, /r/, /r̥/]. جفت همخوان‌های /l/ و /l̥/ یکی دیگر از ویژگی‌های نظام آوایی زبان کردی هستند که در بیشتر گویش‌های کردی یکسانند. مشخصه‌ی همخوان /l̥/ «ل پهن» [لثوی کامی، کناری] و همخوان /l̥/ «ر مشدد» [لثوی کامی، غلطان] است.

۶.۱. نیم مصوت‌ها: همانند همخوان‌های روان، نیم مصوت‌های دو گویش مشترکند و عبارتند از: [w/, /y/]. جایگاه و شیوه‌ی تولید آن‌ها در جدول‌های همخوان‌ها و واکه‌های دو گویش آمده است.

۲. واکه‌ها

واکه‌های دو گویش در جدول‌های (۲) و (۴) بر اساس مقایسه‌ی جفت‌های کمینه به دست آمده‌اند. بر این اساس، دو گویش واکه‌های مشترک زیادی دارند و اختلاف دو گویش از این نظر کم‌تر است. واکه‌ها را می‌توان همانند همخوان‌ها نیز در دسته‌های مشخص با هم مقایسه کرد. از این نظر واکه‌ها را بر اساس پیشین بودن، پسین بودن یا میانی بودن در سه دسته‌ی پیشین، پسین و میانی قرار گرفته؛ سپس، مقایسه می‌شوند.

۲.۱. واکه‌های پیشین: بر اساس جدول‌های (۲) و (۴)، واکه‌های پیشین مشترک دو گویش [i/, /a/, /ē/ هستند؛ هر یک مشخصه‌های آوایی دیگری دارند که آن‌ها را از بقیه متمایز می‌کند؛ /i/ دارای مشخصه [افراشته، پیشین]، /a/ دارای مشخصه [پیشین، افتاده]. واکه‌ی /ē/ با مشخصه [پیشین، میانی] که در فارسی «ی مجهول» نامیده می‌شود. در هر دو گویش حفظ شده و از ویژگی‌های نظام واکه‌ای گویش‌های مختلف زبان کردی است. در واکه‌های پیشین، تفاوت دو گویش در واکه‌های /e/ و /ε/ با مشخصه [پیشین، افتاده] می‌باشد. برخلاف کرمانجی خراسانی، گویش کردی ایلامی فاقد واکه /e/ می‌باشد. پالیزبان (۱۳۸۰: ۱۰۵) معتقد است نظام واکه‌ای گویش کردی ایلامی فاقد واکه /e/ است. از طرفی، واکه‌ی /ε/ خاص کردی ایلامی است که در کرمانجی خراسانی حضور ندارد. وجود این واکه را می‌توان در واژه‌های /wε/ «شیون»، /dε/ «حیوان درنده» مشاهده کرد.

واکه‌های پسین: واکه‌های پسین مشترک دو گویش [â/, /u/, /ü/ می‌باشند. واکه /â/ مشخصه‌ی [پسین، افتاده] و واکه‌های [ü/, /u/ مشخصه‌ی [پسین، افراشته] دارند. تفاوت‌های دو گویش در واکه‌های پسین در واکه‌های /o/, /ō/ است. بر اساس نظر پالیزبان (۱۳۸۰)، هم چنین، بر مبنای شم زبانی نگارندگان، گویش ایلامی فاقد واکه‌ی مذکور می‌باشد. این موضوع خود جالب بوده و نیاز به تحقیق مفصل‌تری دارد. واقعیت این است که نمی‌توان واژه‌ای را در کردی ایلامی یافت که با /o/ تولید شود. مثلاً واژه‌ی «گل» که در فارسی /gol/ تلفظ می‌شود، در ایلامی به صورت /gwəĩ/ بیان می‌شود. هم چنین، واکه‌ی کشیده‌ی /ō/ «واو مجهول» در کرمانجی خراسان وجود داشته؛ ولی در کردی ایلامی حضور ندارد. این واکه غیر از کرمانجی خراسان در گویش‌های دیگر کردی حضور دارد؛ اما در کردی ایلامی هر چند ممکن است در گذشته حضور داشته، باز به مرور زمان به دلایل خاص زبانی از بین رفته است.

۳.۲. واکه میانی: در هر دو گویش واکه‌ی /ə/ «کسره کوتاه» با مشخصه‌ی [میانی، نیمه گسترده] مشترک است.

/ə/	/â/	/ō/	/o/	/ü/	/u/	/i/	/ē/	/e/	/a/	کرمانجی خراسانی	مقایسه واکه‌ها
/ə/	/â/	--		/ü/	/u/	/i/	/ē/	/ε/	/a/	کردی ایلامی	

۳. ساخت هجایی دو گویش

در ساخت هجایی زبان کردی، شش هجا وجود دارد؛ کریمی دوستان (۱۳۸۴) با بررسی تطبیقی گویش کردی ایلامی با گویش‌های اردلانی و سورانی، گویش ایلامی را مانند این گویش‌ها دارای شش ساخت هجایی می‌داند. حال آن‌که گویش کرمانجی خراسانی پنج ساخت هجایی دارد. گویش ایلامی ساخت‌های CV, CVC, CVCC, CCV, CCVC, CCVCC دارد و گویش کرمانجی خراسانی نیز ساخت‌های CV, CVC, CVCC, CCV, CCVC, CCVCC دارد. در هر دو گویش، یک واکه هسته‌ی هجا را تشکیل می‌دهد. تمامی هجاها با یک همخوان آغاز می‌گردند، در آغاز و پایان هجا یک یا دو همخوان می‌تواند ظاهر شود؛ در ساخت‌هایی که دو همخوان در آغاز قرار می‌گیرد، همخوان دوم باید یکی از دو همخوان /v/، /w/ باشد. همخوان‌های /l/ و /r/ و /ŋ/ نمی‌توانند در آغاز هجا قرار گیرند (کریمی دوستان، ۱۳۸۴: ۴۱۷). جدول شماره (۶) ساخت هجایی دو گویش را نشان می‌دهد.

جدول شماره (۶): ساخت هجایی دو گویش

ردیف	ساخت هجایی	نمونه ایلامی	معنی	نمونه کرمانجی	معنی
۱.	cv	kē	چه کسی	gâ	گاو
۲.	cvc	kur	پسر	k'âr	بزغاله
۳.	cvcc	helm	بخار	bažn	قامت
۴.	ccv	jyâ	جدا	---	---
۵.	ccvc	gyân	جان	blür	فلوت
۶.	ccvcc	xwârd	خورد	stand	گرفت

نتیجه گیری

زبان کردی مجموعه‌ای از گویش‌ها و لهجه‌هاست که مردم گُرد زبان در نقاط مختلف جهان که به ویژه مردم ایران، عراق، ترکیه و سوریه با آن تکلم می‌کنند. در این پژوهش به توصیف نظام آوایی دو گویش پرداخته شد و در پایان نظام آوایی دو گویش با هم مقایسه گردید. در واقع، روشن شد که گویش کرمانجی خراسانی و کردی ایلامی گویش‌های زبان کردی هستند. گویش کرمانجی خراسانی

جزو گروه شمالی شاخه‌ی غربی و گویش کردی ایلامی جزو گروه جنوبی این زبان می‌باشد. این گویش‌ها شباهت‌های بسیار زیاد آوایی دارند. از نظر همخوان‌ها، گویش کرمانجی ۳۲ همخوان و گویش ایلامی ۲۸ همخوان دارد. از نظر واکه‌ها، گویش کرمانجی خراسانی ۱۱ واکه و گویش ایلامی ۱۰ واکه دارد. تفاوت عمده‌ی گویش کرمانجی خراسانی با کردی ایلامی در «نادمیدگی» است. این ویژگی در همخوان‌های /čʰ/, /tʰ/, /kʰ/, /pʰ/ وجود دارد و تحت تأثیر زبان‌های ارمنی و ترکی بوده، پس از استقرار کرمانج‌های خراسان در آن ناحیه وارد گویش شده است؛ ولی گویش کردی ایلامی به دلیل این که تحت تأثیر آن گویش‌ها و زبان‌ها نبوده، به همین خاطر آن واج‌ها را نیز نپذیرفته است. از نظر واکه‌ها دو گویش واکه‌های مشترکی دارند. تفاوت معنادار این بود که در نظام آوایی گویش کرمانجی خراسانی واکه‌های /ō/ و /ō̄/ با مشخصه‌ی آوایی [+پسین، +نیم بسته] وجود دارد؛ در حالی که در گویش ایلامی این واکه‌ها حضور ندارند؛ همچنین، گویش کردی ایلامی واکه‌ی /ɛ/ با مشخصه‌ی [پیشین، افتاده] دارد که نظام آوایی کرمانجی خراسانی فاقد آن است.

منابع و مأخذ

الف) منابع فارسی

- ابراهیم پور، محمد تقی، (۱۳۷۳)، *واژه‌نامه کردی-فارسی*، انتشارات ققنوس، تهران.
- باقری، مهری، (۱۳۸۴)، *تاریخ زبان فارسی*، انتشارات قطره، تهران.
- بلو، ژویس، (۱۳۸۳)، «زبان کردی»، *رودریگر اشمیت، راهنمای زبان‌های ایرانی ترجمه‌ی آرمان بختیاری و دیگران*، انتشارات ققنوس، تهران
- پالیزبان، کرم الله، (۱۳۸۰)، *نظام آوایی گویش کردی ایلامی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
- ترقی، حسن، (۱۳۷۹)، *مقایسه لهجه کرمانجی خراسانی با لهجه‌های دیگر زبان کردی (کرمانشاهی - مهابادی)*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد.
- حسین پورگلینان، احمدرضا، (۱۳۷۴)، *واژه‌نامه ریشه‌شناسانه‌ی گویش کردی کرمانجی شیروان خراسان همراه با توصیف صوتی آن*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد فرهنگ و زبان‌های باستانی، دانشگاه شیراز.
- رخزادی، علی، (۱۳۷۹)، *آواشناسی و دستور زبان کردی (سورانی)*، انتشارات ترفند، تهران.
- سارایی، ظاهر، (۱۳۸۰)، *زبان کردی و گویش‌های آن*، فرهنگ ایلام: شماره پنجم و ششم
- صفی زاده بوره‌که‌ای، صدیق، (۱۳۸۰)، *فرهنگ کردی بوره‌که‌ای*، انتشارات پلیکان، تهران.

- کلباسی، ایران، (۱۳۶۲)، گویش کردی مهابادی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران.
- کریمی‌دوستان، غلامحسین، (۱۳۸۴)، بررسی تطبیقی کردی گویش کردی ایلامی، دومین همایش ملی ایرانشناسی، ۳۰ آذر تا ۳ دی، تهران.
- محمدی کلهر، آیت، (۱۳۸۲)، سیری در تاریخ سیاسی کرد و کردهای قم، انتشارات پرسمان، تهران.
- مردوخ کردستانی، شیخ محمد، (۱۳۷۹)، تاریخ مردوخ، انتشارات کارنگ، تهران
- مه رو، سیامک، (۱۳۸۷)، بررسی و سنجش دستور زبان کرمانجی با دستور زبان فارسی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی - واحد شیروان.

The Comparison of Phonetic System of Khorasani Kurmanji with Ilami Kurdish

Hassan Emami⁶

Mehdi Sabzeh⁷

Abstract

Khorasani Kurmanji and Ilami Kurdish are two different dialects of Kurdish language. Khorasani Kurmanji is the dialect of Kurds who live in north and Razavi Khorasan provinces and Ilami Kurdish is the dialect of great many of Kurds who live In Ilam province (west part of Iran). Since these two dialects are of the same language, and the people who speak these dialects are Kurds, because of the influence of neighboring dialects and languages, they have been different so that the people of these two dialects are not able to understand each other. Khorasani Kurmanji has primarily been influenced by Persian Language, has had communications with Turkish Language in the north, and with Persian language in the south. And on the other, unlike ilami Kurdish the dialect has kept “ERGATIVITY” and “GENDER” which are the most important features of North Kurdish dialects. In this article the library studies and writer’s knowledge were used to analyze the data. The results show that the two dialect phonetic systems have had phonetic changes and they have been influenced by their neighboring language.

Key words: Khorasani Kurmanji Dialect, Ilami Kurdish Dialect, Historical Changes, Phonetic Systems, Consonants, Vowels

⁶ Assistant Professor of English Language and Literature of Birjand University

⁷ M. A in Linguistics